

Є. М. СЕМЕНЮК, Р. В. ПЕРЕЛИГІНА

Євген Миколайович Семенюк, аспірант Відкритого міжнародного університету «Україна»*

ORCID: 0000-0001-6694-2816

Раїса Володимирівна Перелигіна, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та процесу Київського університету права НАН України**

ORCID: 0000-0002-3798-0861

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВ БАЛТІЇ)

Постановка проблеми. У зв'язку з російською збройною агресією проти України значно збільшилася кількість кримінальних проваджень щодо злочинів проти основ національної безпеки. Крім того, відповідний розділ Кримінального кодексу України (далі – КК України) був доповнений новими статтями (колабораційна діяльність; пособництво державі-агресору; несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану), а окремі статті зазнали змін. Статтею 111 далі – КК України передбачена норма про державну зраду.

В Україні, як слушно зазначає Н. Кончук, донедавна простежувалися лише поодинокі випадки вчинення державної зради, тому ст. 111 КК України практично не застосовувалась¹. Водночас події 2013–2014 років зумовили обставини, за яких державна зрада набула майже масового характеру. За даними С. Сергієвського, який посилається на виступ першого заступника секретаря Ради національної безпеки і оборони України М. Ковалюка на засіданні Верховної Ради України у зв'язку з п'ятою річницею початку збройної агресії РФ проти України, «у Криму зрадили присязі та державі, перейшовши на бік ворога, понад 99 % службовців Міністерства внутрішніх справ, близько 95 % військовослужбовців Управління державної охорони, понад 85 % співробітників Служби безпеки України, близько 70 % прикордонників та військових Збройних Сил України. Загалом це понад 23,5 тисячі осіб»².

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за державну зраду неодноразово ставали предметом досліджень науковців, зокрема, Г. Андрусіва, О. Бантишева, Ю. Бауліна, О. Зайцева, Н. Кончук, В. Навроцького, О. Зайцева, В. Філіпенко, М. Хавронюка, О. Шамари та ін. Проте переважна більшість досліджень була здійснена до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» № 2113-IX від 3 березня 2022 року, яким ст. 111 КК України було викладено в новій редакції, що зумовлює потребу в оновленні знань про кримінальну відповідальність за державну зраду, в тому числі в аспекті вивчення зарубіжного досвіду її регламентації.

Формулювання мети статті. Метою цієї статті є висвітлення положень про відповідальність за державну зраду за кримінальними законодавствами України та держав Балтії, тобто Естонії, Латвії та Литви.

Викладення основного матеріалу. Вибір саме зазначених держав зумовлений декількома чинниками. По-перше, і Україна, і держави Балтії, перебували у складі однієї тоталітарної держави – СРСР, що зумовило наявність спільного правового спадку, зокрема, у частині кримінальних законодавств республік, зміст яких визначався положеннями загальносоюзного кримінального права. По-друге, Україна, як кандидат до ЄС, взяла на себе зобов'язання щодо узгодження національного законодавства з європейськими стандартами. І хоча ті стандарти лише обмежено поширюються на галузь кримінального права, вивчення положень кримінальних законодавств держав, які є членами ЄС, але, на відміну від держав сталих демократій, лише відносно нещодавно стали ними, є доцільнішим для розвитку українського кримінального права.

Стаття 111 КК України складається з трьох частин. Частина 1 цієї статті містить ознаки державної зради, яка визначається як діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іно-

© Є. М. Семенюк, Р. В. Перелигіна, 2023

* *Yevhenii Semeniuk, postgraduate student of Kyiv University of Law of NAS of Ukraine*

** *Raisa Perelyhina, PhD in Law, Assistant Professor, Professor of the department of criminal law and procedure of Kyiv University of Law of the NAS of Ukraine*

земній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Ці діяння караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої. Частина 2 ст. 111 КК передбачає відповідальність за державну зраду, вчинену в умовах воєнного стану, яке карається позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна. У ч. 3 ст. 111 КК закріплено заохочувальну норму, відповідно до якої звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання.

У ч. 1 ст. 232 Пенітенціарного кодексу Естонії державна зрада охоплює такі діяння: 1) допомога іноземній державі, організації іноземної держави, іноземцю або особі, яка діє на прохання іноземної держави в ненасильницькій діяльності, спрямованій проти незалежності та суверенітету чи територіальної цілісності Естонії; 2) допомога цим суб'єктам стосовно збору інформації, яка є державною таємницею, чи іншої секретної інформації іноземної держави, про яку повідомлено Естонії на підставі міжнародної угоди; 3) збір вказаної інформації з метою встановлення зв'язку або її повідомлення іноземній державі, організації іноземної держави, іноземцю на прохання іноземної держави громадянином Естонії. Ці діяння караються позбавленням волі на строк від шести до двадцяти років або довічним позбавленням волі. Також у ч. 1-1 ст. 232 Пенітенціарного кодексу Естонії закріплена норма про відповідальність за збір інформації, зазначеної у ч. 1 ст. 232 юридичною особою, за що на неї накладається майнове покарання. Крім цього, за кримінальне правопорушення, передбачене цією частиною, суд може застосувати конфіскацію майна або майна, набутого шляхом вчинення кримінальним правопорушенням відповідно³.

З цього вбачається, що державна зрада, у розумінні ст. 111 КК України, має більш широке значення, ніж те, що викладене у ч. 1 ст. 232 Пенітенціарного кодексу Естонії, оскільки діяння, визначені у цій статті, охоплюють лише одну форму державної зради за ст. 111 КК України – шпигунство. Також, на відміну від Пенітенціарного кодексу Естонії, КК України не містить положень про відповідальність юридичної особи за збір інформації, для якого характерні ознаки шпигунства. Проте, враховуючи різноманітність методів ведення війни з РФ та її тривалий характер, вважаємо за можливе розглянути питання про доцільність запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб за державну зраду.

Про актуальність цього питання свідчить наявність фактів діяльності юридичних осіб України на користь РФ. Наприклад, за даними інформаційного агентства «Укрінформ», правоохоронці викрили київську компанію, яка допомагала підсанкційному Росатому будувати п'ять атомних електростанцій у різних країнах світу, при цьому будучи монополістом у сфері розробки, серійного виготовлення і постачання трубопровідної арматури для атомних електростанцій⁴.

Кримінальний кодекс Литви (далі – КК Литви) містить дві статті, за змістом подібні до ст. 111 КК України. Згідно зі ст. 117 КК Литви, громадянин Литовської Республіки, який під час війни або після оголошення воєнного стану вступає в союз з ворогом або допомагає ворогу в проведенні дій проти Литовської держави карається позбавленням волі на строк від п'яти до п'ятнадцяти років. Відповідно до ст. 118 КК Литви особа, яка допомагає іншій державі чи її організації у здійсненні діяльності, ворожій Литовській Республіці – її конституційному ладу, суверенітету, територіальній цілісності, обороні чи економічній потужності карається позбавленням волі на строк до семи років.

На відміну від положень ст. 111 КК України, згідно з ч. 2, вчинення державної зради в умовах воєнного стану, є ознакою кваліфікованого складу злочину, за ст. 117 КК Литви вчинення злочину «під час війни або після оголошення воєнного стану» є конститутивною ознакою державної зради. Крім цього, на відміну від ст. 111 КК України, відповідно до якої суб'єктом кримінального правопорушення «державна зрада» є лише громадянин України, ст. 118 КК Литви, у якій передбачено відповідальність за допомогу іншій державі чи її організації у здійсненні діяльності, ворожій Литовській Республіці, не визначає належність до громадянства Литви як обов'язкову ознаку вказаного кримінального правопорушення, хоча така ознака закріплена у ст. 117 КК Литви⁵.

На відміну від кримінальних законів України, Естонії та Литви, КК Латвії не містить окремого кримінального правопорушення «державна зрада». Відповідальність за окремі діяння, які у розумінні ст. 111 КК України, охоплюються державною зрадою, закріплена у інших статтях КК Латвії, зокрема у ст. 81-1 КК Латвії «Допомога іноземній державі в діях, спрямованих проти Латвійської Республіки». Ця стаття містить норму про відповідальність особи, яка вчиняє діяльність з метою сприяння іноземній державі або іноземній організації взяти дії проти національної незалежності, суверенітету, територіальної цілісності, державної влади чи адміністративного порядку Латвійської Республіки, що карається позбавленням волі на строк до п'яти років або тимчасове позбавлення волі, або громадських робіт, або штрафу з іспитивним наглядом на строк до трьох років⁶.

Також, на відміну від ст. 111 КК України, кримінальні закони країн Балтії не містять заохочувальних норм у частині звільнення від кримінальної відповідальності особи, якщо вона на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинила і добровільно заявила органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання⁷. Вважаємо, що наявність такої норми не можна розглядати як недолік національного законодавства. Враховуючи воєнний стан загалом, тимчасову окупацію частини території нашої держави і ведення бойових дій на її території, наявність такої норми є додатковим чинником, мотивуючим громадян України, які вчинили злочин, передбачений ст. 111 КК України під впливом різних і не завжди сприятливих обставин, припинити відповідну злочинну діяльність.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що положення КК України про державну зраду за своїм змістом, незважаючи на суттєві відмінності, узгоджуються з відповідними нормами кримінальних законодавств балтійських держав. Серед зразків досвіду держав Балтії в частині нормативно-правової регламентації державної зради вважаємо за можливе розглянути можливість запозичення досвіду Естонії стосовно запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб за державну зраду, зокрема у формі шпигунства.

¹ Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2019. 218 с.

² Сергієвський С. К. Диференціація кримінальної відповідальності за різні форми державної зради. *Часопис Київського університету права НАН України*. 2020. № 4. С. 386–395. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/599/571/>

³ The Penal code of the Republic of Estonia. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/521082014001/consolide>

⁴ У Києві викрили компанію, яка допомагала Росатому будувати АЕС у різних країнах. *Мультимедійна платформа інформування України*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/3722710-u-kyevi-vikryli-kompaniu-aka-dopomagala-rosatomu-buduvati-aes-u-riznih-rainah.html>

⁵ The Criminal code of the Republic of Lithuania, approved by Law № VIII 1968 of 26 September 2000. URL: <https://www.derechos.org/intlaw/doc/ltu1.html>

⁶ The Criminal Law of Latvia. Law, Act. Adopted on: 1998-06-17. URL: <https://www.warnathgroup.com/wp-content/uploads/2015/03/Latvia-Criminal-Code.pdf>

⁷ Зайцев О. В., Філіпенко В. Р. Заохочувальні норми при регламентації державної зради: зарубіжний досвід. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 3(83), 2018. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/16712/1/Zaytsev_Filipenko_73-83.pdf

Резюме

Семенюк Є. М., Перелигіна Р. В. Особливості кримінальної відповідальності за державну зраду (на прикладі України та держав Балтії).

Стаття присвячена висвітленню положень про відповідальність за державну зраду за кримінальними законодавствами України та держав Балтії – Естонії, Латвії та Литви. Здійснено порівняльно-правовий аналіз складів кримінальних правопорушень відповідних статей Кримінального кодексу України, Кримінального кодексу Литви, Пенітенціарного кодексу Естонії, Кримінального кодексу Латвії. Визначено, що, на відміну від кримінальних законів України, Естонії та Литви, КК Латвії не містить окремого кримінального правопорушення «державна зрада». Зазначено, що положення КК України про державну зраду за своїм змістом, незважаючи на суттєві відмінності, узгоджуються з відповідними нормами кримінальних законодавств балтійських держав.

Ключові слова: кримінальне законодавство, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, держави Балтії, Україна, державна зрада, національна безпека.

Summary

Yevhenii Semeniuk, Raisa Perelehina. Peculiarities of criminal liability for treason (on the example of Ukraine and the Baltic States).

The article is devoted to highlighting the provisions on responsibility for treason under the criminal legislation of Ukraine and the Baltic States, i.e. Estonia, Latvia and Lithuania. A comparative legal analysis of the criminal offenses of the relevant articles of the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Code of Lithuania, the Penitentiary Code of Estonia, and the Criminal Code of Latvia was carried out. It was determined that unlike the criminal laws of Ukraine, Estonia and Lithuania, the Criminal Code of Latvia does not contain a separate criminal offense of “treason”. It is noted that the provisions of the Criminal Code of Ukraine on treason in their content, despite significant differences, are consistent with the corresponding norms of the criminal legislation of the Baltic states.

It is noted that the provisions of the Criminal Code of Ukraine on treason in their content, despite significant differences, are consistent with the corresponding norms of the criminal legislation of the Baltic states. Among the examples of the experience of the Baltic States in terms of legal regulation of treason, we consider it possible to consider the possibility of borrowing the experience of Estonia regarding the introduction of criminal liability of legal entities for treason, in particular, in the form of espionage.

The choice of the above-mentioned states is due to several factors. First of all, both Ukraine and the Baltic states were part of one totalitarian state – the USSR, which led to the existence of a common legal heritage, including in part of the criminal legislation of the republics, the content of which was determined by the provisions of the All-Union criminal law. Secondly, as a candidate for the EU, Ukraine undertook to bring its national legislation into line with European standards. And although those standards are only limitedly applicable to the field of criminal law, studying the provisions of the criminal legislation of the states that are members of the EU, but, unlike the states of established democracies, have only recently become such, is more appropriate for the development of Ukrainian criminal law.

Article 111 of the Criminal Code of Ukraine consists of three parts. Part 1 of the specified article contains signs of treason, which is defined as an act intentionally committed by a citizen of Ukraine to the detriment of the sovereignty, territorial integrity and inviolability, defense capability, state, economic or information security of Ukraine: switching to the enemy’s side during an armed conflict, espionage, providing a foreign state, a foreign organization or their representatives with assistance in carrying out subversive activities against Ukraine. These acts are punishable by imprisonment for a term of twelve to fifteen years with or without confiscation of property. Part 2 of Art. 111 of the Criminal Code provides for responsibility for treason committed under martial law, which is punishable by imprisonment for a term of fifteen years or life imprisonment, with confiscation of property. In Part 3 of Art. 111 of the Criminal Code enshrines an incentive norm, according to which a citizen of Ukraine is released from criminal liability if he has not taken any actions in order to fulfill a criminal task of a foreign state, a foreign organization or their representatives and has voluntarily declared to the state authorities about his connection with them and the task he received.

Key words: criminal legislation, criminal offense, criminal liability, Baltic states, Ukraine, treason, national security.